

Problemi sodobne slovenske poezije

Knjižnični center pri Kulturni skupnosti Kranj je s pomočjo Osrednje knjižnice Kranj 7. februarja priredil literarni večer, s katerim je želel počastiti 126. obletnico Prešernove smrti, z vsebino pa obravnavati nekatere aktualne probleme sodobnega slovenskega pesništva. Na večeru so sodelovali pesniki Valentin Cundrič, France Pibernik, Bojan Pisk, Jože Snoj in Franci Zagoričnik. Prireditev je vodil Jože Šifrer, nekatere pesmi navzočih pesnikov je recitirala Alenka Bole-Vrabc.

Večer je bil sestavljen iz naslednjih delov: uvodna beseda, predstavitev sodelujočih pesnikov, razprava o problemu. Ta zapis naj bi bil skrajšan posnetek vseh treh delov, skrajšan toliko, da bi bilo dovolj jasno, kako je bil problem zastavljen in kako ga je prireditev skušala razvozlati.

UVODNA BESEDA

Vsako leto za obletnico Prešernove smrti prirejamo številne kulturne prireditve, književni ustvarjalci pa ob takšnih prilikah dokaj redko nastopajo. Vendar prav ti po najbolj ravni črti prevzemajo pesnikovo dediščino in s te osnove našo poezijo dalje razvijajo. Tako ne bi bilo prav, da bi ravno pesniki ob Prešernovem dnevu stali ob strani in se ne pokazali v javnosti, to še zlasti v Kranju, ki ga imenujemo Prešernovo mesto.

Ta literarni večer ne bo potekal po tradicionalnih poteh, ne bomo torej samo recitirali dela iz sodobne slovenske poezije, pač pa hočemo z njim nekaj več. Hočemo razpravljati o problemih te poezije, za katero je znano, kako je danes polna iskanja, negotovosti in kako so odmevi nanjo različni. Celó v dnevnem časopisju se je razvila polemika ob njej: nekateri to poezijo odklanjajo, drugi ji pritrjujejo, nekateri v njej ničesar ne najdejo, drugi v njej tudi ničesar ne iščejo, tretji se sklicujejo na prihodnost, ki naj bi pač stvari postavila na svoje mesto. Hočemo razpravljati tudi o vlogi in mestu književnega ustvarjalca v naši družbi. Problemov je torej dovolj. Dobro se zavedamo, da jih na tem večeru ne bomo razčistili, in to tudi ni naš namen. Radi pa bi se o tem pomenili, pomenili tako, da bomo ostali strpni in kolikor mogoče objektivni.

PREDSTAVITEV SODELUJOČIH PESNIKOV

Valentin Cundrič, živi na Jesenicah, je kot pesnik ves zaverovan v romantični svet mladosti, lepote in narave. Posebej sta zanj značilna bogat pesniški izraz in skrb za jezikovno lepoto. Pozornost zbuja njegovo pesniško obravnavanje naravnih pojavov, to še zlasti v njegovih prvih zbirkah. Narava se skozi njegove personifikacije javlja kot intimni del človekovega bivanja. Cundrič je leta 1960 izdal kar dve pesniški zbirki: Pojoči grm in Krotko jutro, pozneje pa še zbirke Gorgona, Soneti za Marijo, Saturniana, Soneti.

France Pibernik živi v Kranju, je pesnik neuresničenih otroških sanj in iz te neuresničenosti izvira njegova melanholija ter občutek samote. Zato se na eni strani vrača k zemlji, na drugi strani pa se zateka v svet svobodne domišljije in kozmične umirjenosti. Pibernikova poezija je v veliki meri prežeta z iskanjem resnice, dobre in človečnosti, ki je ni ali pa je le relativna. Leta 1960 je izdal prvo pesniško zbirko Bregovi ulice, za tem pa še zbirke Ravnina, Mapa 1, Razlage, in September.

Bojan Pisk, živi v Kranju, v svojih pesmih izraža najprej tesnoba občutja spričo odhajajoče mladosti in neuresničenega hrepenenja, toda poznejše pesmi izražajo že bolj zrelo spoznanja, da je odpoved nujna in neizbežna sestavina našega življenja. Kljub temu pa na dnu njegovih občutij še vedno ždita hrepenenje in upanje, tako da njegova melanholija, melanholija zrelega človeka, sama v sebi ni trdna in ni brezizhodna. Pisk se izraža v modernih, abstraktnih metaforah. Leta 1964 je izdal zbirko Upadla gladina, potem še zbirko Polnoletje odpovedi.

Jože Snoj, živi v Ljubljani, je izpovedalec modernega mestnega nemira. Čuti, da v tem nemiru ni prostora za njegovo čustvenost, zato se rad obrača vase in je ves zaverovan v to svojgo notranjost. Njegove pesmi kažejo znamenja odtujenosti, toda pesnik se hkrati zaveda, da te odtujenosti ne sme biti, ker je vendarle član človeške družbe. Snoj vztrajno išče nove pesniške podobe in tako njegova poezija tudi ni brez esteticizma, ki mu je pomembna pesniška komponenta. Leta 1963 je izdal zbirko Mlin stooki, za tem pa še zbirko z značilnim naslovom Nenadoma v velikem prostoru sam, in končno še zbirki konjenica slovenskih hoplitov ter Balade za glas in raglje.

Franci Zagoričnik, živi v Kranju, se je kot pesnik najbolj oddaljil od racionalističnega dojemanja sveta. Njegov miselni prostor je razsežen, brez meja, napolnjuje ga eksistencialistično spoznanje, da nikjer ni trdnosti in orientacije. Njegovo pesniško izražje je filozofsko, manj komunikativno. Pesniški slog mu razpada na posamezne besede, ki pa tudi izgublajo svoj konkretni pomen in živijo same zase kot pojavi v njegovem miselnem svetu. Zagoričnik je leta 1965 izdal prvo pesniško zbirko z naslovom Agamemnon, pozneje pa še zbirke V risu, Obsedno stanje, Fondi Oryja Pala, Leto in dan, Navodilo za uporabo, To je stvar, ki se imenuje pesem, Fusnota.

RAZPRAVA O PROBLEMU

Šifrer:

Prešeren je v Sonetnem vencu zapisal: Kar raste rož na mladem nam Parnasi, izdihljaji, solze so jih redile. Ali vi, ki danes ustvarjate v drugačnih okoliščinah, pišete pesmi tudi predvsem iz bolečine ali iz drugačnih čustvenih vzgibov?

Pibernik:

Ne glede na drugačnost ali morda navidezno drugačnost okoliščin mislim, da je za ustvarjanje bistven predvsem človekov življenjski nazor. Za začetek mojega pesnjenja — ta poezija je zajeta v prvi zbirki Bregovi ulice — moram reči, da so pesmi res nastajale iz zelo močne prizadetosti, ki sem jo izražal neposredno. Kasneje, nekako z zbirko Ravnina, sem premagal frontalni spopad z družbenimi kategorijami in zdaj mislim, da moja poezija raste iz življenjske zavesti, da sem. Življenja se veselim. Seveda se tudi zdaj bolečina lahko pojavi kot ustvarjalna silnica, vendar jo jemljem kot del svoje in človeške usode in je z vsemi drugimi pobudami zravnana na isto ustvarjalno ravnino.

Šifrer:

Po drugi svetovni vojni je bila naša poezija zelo družbeno angažirana. Danes o tej angažiranosti skoraj ni več sledu. Mislite, da je to prav?

Pisk:

S to ugotovitvijo se ne bi mogel docela strinjati, predvsem zato, ker družbeno angažiranost morda nekoliko drugače pojmujem in ji pripisujem širše dimenzije in možnosti kot je to običaj. Res je, da je bila slovenska poezija v prvih povojnih letih močno povezana s človekom, ki je prišel iz boja kot zmagovalec, in z ljudmi, ki so se začeli vključevati v socialistično obnovo naše dežele. To je bilo veliko in herojsko obdobje, ki se je rojevalo iz pravkar končane vojne, in v tem herojskem obdobju je človek kot posameznik zavestno opuščal in zavračal vse, kar ga je oviralo na poti, ki jo je hodil v množici svojih soborcev in sodelavcev. Taka je skušala biti v tem času tudi umetnost, taka je hotela biti poezija, ki je tedaj zvesto kopirala sovjetski socialistični realizem. Ta poezija ni bila prav nič osebna, bila je zanosna, optimistična, neproblemska in spričo svoje intenzivne in hotelne angažiranosti precej privzdignjena. Želja po širokem družbenem uveljavljanju jo je nemalokrat privedla na stranpota neprepričljivega aktualizma, psihološke nepoglobljenosti, bombastičnosti in parolarstva. Naj navedem za primer tako imenovano »kramparsko poezijo« v tedanjih časopisih »Mladinska revija« in »Novi svet«, kateri avtorji so danes večinoma že pozabljeni. Tedanji literarni nazori in kriteriji niso bili kaj prida naklonjeni razvoju lirike, četudi je v času vojne partizanska poezija zavzemala v gibanju pomembno mesto, to pa prav zaradi iskrene osebne prizadetosti in iskrene človečnosti, torej prav zaradi tega, ker je bila angažirana v pravem pomenu besede. To obdobje zgodnje povojne poezije je kmalu začelo bledeti, kajti mlada pesniška generacija je začela iskati nove, sveže in prepričljive vrednote, docela pa je bilo to obdobje zaključeno z izidom zbirke »Pesmi štirih«. Slovenska književnost in seveda tudi poezija je od tedaj ubirala mnoga pota in smeri in pri tem doživela tak razmah in razvoj, ki ju ni bilo mogoče predvideti. S tem seveda nočem trditi, da je vse napisano dosešlo izrazno in oblikovno kulminacijo, poudariti pa želim, da je bilo v tej množici slovenskih verzov mnogo več osebne, pristne, zdrave in predvsem emocionalno doživete ter razumske pregnetene družbene zavesti kot jo je razodevalo pesništvo prvih povojnih let.

Pibernik:

Pri izrazu angažirana poezija bi rad opozoril na dvoje: prvič, po moje je lahko vsaka poezija angažirana, ne glede na to, ali to želi biti ali ne, ker se poezija v 20. stoletju še ne more izogniti odvodu družbene funkcije. Drugič, izraz angažirana poezija je tipičen modni pojav, ki ga je k nam prinesel eksistencializem. Pred njim te besedne zveze nismo poznali, zdaj pa jo uporabljamo samo še v drugotnem smislu.

Zagoričnik:

Menim, da je tudi sodobna poezija v nekem smislu angažirana poezija, kajti angažiranost je široko tematsko področje, ali z drugimi besedami, poezija je močno razširila področje angažiranja. Če na primer Tone Kuntner v svojih sodobnih pesmih prikazuje revno kmečko okolje na področju Slovenskih goric, če Ervin Fric ali Andrej Brvar obravnava problematiko sodobnega delavstva ali če sem tudi sam v nekaterih pesmih pisal o trpljenju vietnamskega ljudstva, potem je gotovo tudi to angažirana poezija, angažirana v tem širokem smislu.

Cundrič:

Pripadam generaciji, ki se je v naši poeziji začela uveljavljati na začetku šestdesetih let. Ta generacija je zavestno bogatila jezikovno bogastvo ter intimnost vsebine in je tako po svoje vzdrževala komunikativnost glede na beroče občinstvo. Moram pa še reči, da je na primer Marjan Kramberger prav zaradi tega kot pesnik bolj uspešen, ker se je s svojimi pesmimi zavestno angažiral, in jaz manj, ker tega nisem zavestno delal. Tako torej spoznavam, da vprašanje angažiranosti ni prazno vprašanje, res pa je tudi to, da v sodobni poeziji angažiranost dobiva nove razsežnosti in nove pomene.

Sifrer:

Vsak človek si ustvarja neko idealno podobo o svetu, tako tudi pesnik. Toda realnost se razlikuje od te idealne podobe. Če ste si tudi vi ustvarili to idealno podobo, ali vztrajate pri njej in potem s tega vidika gledate na stvarnost?

Cundrič:

Razkola med idealom in družbo ne poznam. Moja mladost je bila gotovo ekstatični čas, to je podarjeni čas, tedaj sem bil kot mlad pesnik celo neodvisen od družbe. Tudi za kasneje ne morem reči, da bi se bil kdaj znašel v frontni situaciji v odnosu do družbe oziroma do stvarnosti. Najbolj se s to družbo soočam v pesniški zbirki Gorgona, a tudi tam gre kvečjemu za polemičen, ne pa za konfrontacijski odnos. Pesnik gotovo bere objektivni svet tako, kot mu njegov ustvarjalni subjekt dopušča. Zveza med subjektom in objektivnim svetom pa ni nikoli prekinjena, če se ustvarjalec zaveda, kaj je od sveta prejel in kaj svetu mora dati. Prejel je življenje, vrniti mora spoznanja, ki svet bogatijo, kajti samo spoznanja so opravilo poezije, da eksistira na način poezije.

Sifrer:

Cankar je nekoč zapisal: Kdor se prilagodi, ni umetnik. Je pesnik danes lahko zadovoljen s svetom? Ali ta Cankarjeva misel, ki je bila takrat gotovo umestna, lahko velja tudi za današnji čas?

Snoj:

Pesnik gotovo ne more biti zadovoljen s svetom, kakršen je, in tudi danes aktivno posega vanj. Vendar so se stvari spremenile. Cankar je v svojem času kot socialist konkretno stal na barikadah socializma, in njegovo pero je bilo usmerjeno v čisto določene cilje. Danes je zavest o tem, da svet ni dober, da ni dobro urejen, tako rekoč bolj neomejena. Vsak pesniški individuum je del tega sveta in del te zavesti in tako potem s svojimi izraznimi sredstvi seveda po svoje deklarira to neprilagojenost, ki je bila za resnične pesnike vedno kolikor toliko značilna.

Sifrer:

Danes poznamo več pogledov na vlogo pesništva. Na eni strani pravimo, da človek piše zato, ker ima ljudem kaj povedati, nekateri pa menijo, da je poezija predvsem ali samo iskanje besednih možnosti. Kako vi gledate na ta problem?

Pisk:

Na to vprašanje želim odgovoriti samo osebno, kajti objektivno sodbo je tu težko

izrekat in take objektivne ocene danes skorajda ni, če izvzamemo nekatere skromne poskuse tako imenovane »ljubljske literarne šole«. Osebo torej mislim, da je pesnik kot literarni ustvarjalec član družbe kot vsi drugi, da je delavec med delavci, da je človek med ljudmi. Nič vzvišenega, nič izjemnega, seveda pa tudi nič nepotrebne. Delo, ki ga napišem, je le posebna oblika pogovora, neka vez med menoj in ljudmi, ki jih sicer ne poznam, pa sem trdno prepričan, da so ali da bodo prišli. Predvidevam namreč, da so moja občutja in razmišljanja prisotna tudi v drugih ljudeh ali da so jim vsaj dostopna. Seveda pa mi je pri tem povsem jasno, da z vsakomer ne morem najti stika, pač glede na moje interese, znanje, kritičnost, nazorsko usmerjenost, temperament in podobno. S tem se torej ne prilagajam, samo vabim k pogovoru. Kakšna je torej vloga ustvarjalca med ljudmi? Zame je odgovor preprost: to je tisti, ki pogovor začne, ga vodi, usmerja, resumira in ohranja. Kvaliteta ustvarjalčevega dela bo toliko višja, kolikor tesnejši bo stik na relaciji človek – človek. Z drugimi besedami: pesniško ali katerokoli drugo umetniško delo bo toliko vrednejše, kolikor več bo dajalo iz sebe človeškega in kolikor več bo človeškega (današnjega in jutrišnjega) vase tudi sprejelo. Ta relacija pa seveda ne pomeni, da mora biti umetniško delo tudi množično sprejeto in osvojeno. Človekov duhovni razvoj ne poteka tako enovito, hkrati in skladno, da bi bilo to mogoče. Sprejemano bo postopoma, po generacijah, v določenih obdobjih in situacijah. In še tale pripomba. Ne vidim razloga, da bi iskanje besednih možnosti, kar je bilo poudarjeno v vprašanju, ne moglo kot produkt človekove ustvarjalnosti vsebovati že prej omenjene relacije in predstavljati polnovredno umetniško stvaritev, seveda če ne gre zgolj za eksperimentalni formalizem ali skonstruirano igrčkanje brez izpovedne moči.

Pibernik:

Najvišje umetniško delo je idealna harmonija med obliko in vsebino sporočila. S svojo poezijo sem vedno želel izraziti tudi in predvsem problemsko stran.

Sifrer:

V zadnjem času se je pri nas razvila precej živahna polemika o naši avantgardni poeziji. Oglajajo se tudi preprosti ljudje, če naj jih tako imenujemo. Mislite, da imajo o poeziji tudi ti kaj povedati?

Zagoričnik:

Lahko rečem, da ne pišem zase, ampak pišem tako rekoč iz sebe za publiko in tako ustvarjam most med tema dvema kategorijama. Toda problem ni tako enostaven kot si to radi predstavljamo. Z zbirko »Pesmi štirih« l. 1953 se je tematsko področje poezije začelo širiti in poezija je šla v raziskovanje različnih možnosti. In zato so se začeli pojavljati tudi razni ekstremi, ki za publiko niso več sprejemljivi. Pesniško ustvarjanje torej ne more biti samozadostno, ampak je posredovanje avtorjevega notranjega sveta pomembna in tudi danes aktualna komponenta v procesu tega ustvarjanja. Danes poznamo pojave, ki so prav konkretno usmerjeni v tesnejše sodelovanje s publiko in ki zavestno težijo za tem, da bi se poezija s papirja prenašala v živ človeški prostor. Sem sodijo tako imenovana vizualna poezija, potem pogostna literarna srečanja v krajevnih, republiških, zveznih merilih in podobno.

Sifrer:

Sodobna poezija skorajda več ne uporablja ritma in rim. Toda slišati je, da se na primer sodobna francoska poezija spet vrača nazaj k rimam. Mislite, da bi se kdaj kaj takega lahko zgodilo tudi z našo poezijo?

Pibernik:

Kdor pozna evropsko poezijo 20. stoletja, lahko ugotovi, da je vprašanje rime oziroma sklenjene pesniške oblike že zdavnaj rešeno, vendar ne v prid svobodnega verza in nerimanih, razklenjenih form, ampak v tem smislu, da obe obliki nastopata enakovredno in brez slehernega predznaka, zato po mojem mnenju rima ni in ne more biti merilo za sodobno poezijo. Ob avtorjih izrazito svobodnih oblik, kot sta F. G. Lorca in T. S. Eliot, najdemo pesnike, ki odločno uporabljajo samo skrajno izdelane klasične forme, kot je na primer sonet. Med takšne pesnike svetovnega formata šteje mo R. M. Rilkeja, smer pa je znana tudi v sodobni slovenski poeziji, recimo pri Gregorju Strniši in tudi pri mnogih drugih; celo Venó Taufer v svojih eksperimentalnih uporablja sonet, čeprav ga samo ironizira.

Sifrer:

Mislite, da se pesnik lahko tolaži s tem, da ga bo razumela prihodnost, če ga sedanjost ne razume?

Cundrič:

Po mojem mnenju ne gre za to, da sedanost pesnika ne razume. Gre za to, da ga izniči, uniči, da dvigne nadenj svojo roko. Tu je misel na prihodnost eksistencialna rešilna bilka. Vendar uveljavljanje ni primarna tema, pomembno je, da pesnik ustvarja. In čemu ustvarja, je novo vprašanje. Mislim pa, da je moja misel o sedanosti nastala v objektivnem svetu, v praksi; v biografijah pesnikov jo lahko odčitamo, to razničevalno sedanost ali istodobnost. Nič ne vemo, če imamo med platnicami svetovnih antologij res najboljše tekste, in vprašanje je, koliko pesnikov sploh ni prišlo do prvega natasa.

Sifrer:

Kaj mislite, na kakšnem nivoju naj bi se razčiščevali problemi naše sodobne poezije?

Snoj:

Danes je narobe ravno to, ker se ti problemi razčiščujejo na tako različnih nivojih, nikjer pa se ne razčiščujejo kompleksno in do konca. Vendar naj bo ta nivo že kakršen koli, to razčiščevanje bi moralo biti strokovno-znanstveno. Vse drugo je le razpravljanje na pamet. Sem torej absolutno za takšen strokovni nivo, ki bi bil dovolj avtoritativen, hkrati pa tudi dovolj odprt, se pravi, da se ne bi smel zapirati med ozke stene raznih smeri in pogledov.

Sifrer:

Se vam zdi, da je pesnik v naši družbi dovolj cenjen? In ali ima v našem samoupravnem sistemu dovolj možnosti za urejanje svojih pesniških zadev (objavljanje, založništvo itd.)?

Snoj:

Nimam kaj posebnega pripomniti.

Sifrer:

Se vam ne zdi, da je pesnik v sorazmerju z nekaterimi drugimi dejavnostmi vendarle v nekem diskriminiranem položaju? Če mi na primer obrtnik z delom svojih rok napravi neko storitev, mi bo predložil račun in jaz ga bom plačal. Če pesnik z delom svojega duha ustvari umetnino, mu bo uredništvo revije ali založba samo po svoji presoji in samo po svojih merilih izplačala honorar. Na te stvari torej ustvarjalec nima nobenega vpliva.

Pisk:

To ni stvar, ki bi nas posebej vznemirjala, čeprav vemo, da je to tako. Žal.

Besedilo priredil:
Jože Šifrer

Ob 30. obletnici osvoboditve

Tone Svetina

Ognjeni plaz

Iz romanizirane kronike jurišnega bataljona XXXI. divizije

ŠTEVILKA 27629 NA OGLEDU BOJIŠČA PRI LIPI

Z naglim jurišem so razbili ostanek razpršene kolone in z rafali iz brzostrelk pobili vse tiste, ki so se še upirali in niso uspeli pobežati. Sovražnik je bežal v goščavje, v skalne kotanje in se reševal brezglavo in panično, kakor je kdo vedel in znal.

Na cesti je ležalo devetnajst mrtvih konj in šest mul, ki so tovorile težka orožja. Cesta je bila preprežena s curki krvi, pod poginulimi živalmi pa so se nacejale velike luže.

Z osvojitvijo bojišča se je začelo spontano proslavljanje zmage. Borci so zvedavo ogledovali mrtve Nemce, sem in tja je še vedno pokalo, ker so streljali potajeni ranjenci.

Sicer so bili v jurišnem bataljonu samo preizkušeni bojovníki, ki so videli že marsikaj. Tudi mrtve Nemce po razrušenih postojankah. Navadno starejše ljudi z osivelimi lasmi. Tu pa je ležala pobita na tleh elita sedmega bataljona SS divizije Prinz Evgen, večinoma sami mladi fantje visokoprstriženih las, krvavi in bedni v svojih poslednjih trenutkih.

Enota se je pomešala med seboj. Nosilo jih je veliko začudenje. Vsak je lahko iskal in gledal, kar ga je najbolj zanimalo. Nekateri so odpenjali pobitim pištole, drugi so iskali ure, tretji so brskali po nahrbtnikih, četrti preobračali mrliče in jih gledali, kam in kako so bili zadeti.

Najbolj lačni so se pobrigali za hrano. Te je bilo na vozovih dovolj za vse. Marmelada, kruh, prepečenec, iz prestreljenih sodčkov je teknel rum, lovili so ga v porcije in ga pili. S hribov je potegnil hladan nočnik, dvigal sipke snega in jih igraje vrtinčil po truplih.

Tone Svetina: Beg

Vodnik Tušar, visok, stasit fant, obveščevalec, je prvi slekel svoj prekratki in preležani angleški plašč in si z voza izbral med opremo novega esesovskega.

«Fantje, preoblecimo se!» je kriknil. Za njim so se začeli preoblačiti vsi drugi. Nemcev niso slačili, saj je bilo po izgubljenih nahrbtnikih in na vozovih, plaščev in oblek več ko dovolj.

Tudi pomočnik mitraljezca Češnovar Andrej je bil med tistimi, ko so pretikali bojišče. Kot bi bil v transu, je hodil med mrliči, kot bi sanjal neke daljne sanje, ki so se mu uresničile. Ta boj je zbudil v njem čudne spomine. Ko so prodrli do voz, je prvemu ubitemu Nemcu odpel čutarico in se napil ruma. Nenadna napetost se ga je lotevala, da bi ponorel...

V njem so mrtvi esesovci zbužali drugačne asociacije kot pri tistih, ki so preobračali mrtvece iz tega ali onega razloga... On se je zazrl v njihove surove obraze, ki so kameneli v poslednjem strahu, v osteklenele oči, v roke, skrčene v krepelj. Kot bivši dachauski taboriščnik je imel z njimi težke, neporavnane račune... Maščevanje je sladko, so govorili srbski ujetniki, kadar so obujali spomine na svoje domove in si dramili upanje, da se bo nekoč vse obrnilo. Zdaj jih je končno videl pobite. Te slike so zbudile v njem občutek grenkobne groze, ki jo je že davno pokopal vase in mislil, da jo je prebolel in pozabil. V ustih je začutil okus pepela in smrad po človeškem požganem mesu. Mislil je, da bo bruhal. Nemški rum mu je odplaknil gnus.

Osemsto osemdeset dni ali dvainpetdesettisočosemsto ur so ga imeli za bodečo, z električno nabito žico uničevalnega taborišča Dachau. Kdo bi jim to pozabil? Petnajstega septembra 1941 je s skupino prvih slovenskih jetnikov, pripadnikov OF, prestopil vrata tega preddverja v pekel. Na vhodu je pisalo: »Arbeit macht frei!«

Res so jih osvobodili vsega. Prijatelj, doma in celo upanja, da bo kdaj drugače. Spremeniti so jih hoteli v bedne sužnje tisočletnega reicha. Zakaj? se je večkrat vprašal. Samo zato, ker so ljubili svojo zemljo in so se uprli nasilju v trenutku, ko je z največjo močjo preplavljalo svet.

Gospodka rasa... Gospodarji sveta... Nadljudje... ki so krmili policijske pse s človeškim mesom. Zdaj tu ležijo pobiti psi in skrčeni, ledenijo in kmalu bodo trdi kot kraško kamenje, prah bodo in pepel... Manj kakor nič... Prav tako nebojgleno ležijo kot so ležali taboriščniki, goli in mrtvi, nepomembno zloženi v skladovnice, preden so jih za vedno požrla lačna usta krematorijev, iz katerih se je kadilo dan in noč in je rdečast dim plaval v sivine bavarskega neba...

Tone Svetina: Ranjenci

Spominjal se je mož z mrtvaškimi glavami in SS oznakami pod pogoltnimi vratovi Himlerjevih krvnikov, tvorcev novega reda. Nikoli ne bo pozabil prvega dne...

Slekli so jih... Kako bedno je stati gol in praznih rok, mož ob možu, pred pečico surovih oborožencev, ki so obvladovali tisoče. E, če bi se pognali vanje samo tisti, ki jih je čakala peč, bi jih podavili z golimi rokami in jim z zobmi pregrizli vratove.

Tako pa so stali, mirno in nemočno, tako kot ti tukaj sedaj ležijo. Mar s človeka pade z obleko tudi ponos, volja do upora, moč? Mar se vda v usodo sile, ki prihaja iz umazanega dna človeka?

Potem so jih ostrigli kot bolne, garjave ovce, jih skopali, dezinficirali in jim vtetovirali številke.

27629 je imel vtetovirano na roki. Od takrat niso bili več ljudje. O, če bi živel samo za ta dan, za vrečico krogel, ki jim jih jo je med bojem izprašil v njihove ohole trebuhe... So mar mislili, da se jih krogla ne prime? Da njihove arijske krvi Kras ne bo pil?

Hodil je od mrliča do mrliča in bral iz njihovih otrplih obrazov, vmes pa so se mu mešale slike:

Barake, barake, barake... mraz, lakota, uši... in velika žalost... Osemsto ljudi se je trlo v eni sami... Ležali so drug na drugem, slabše od najslabših živali... O, kolikokrat je pomislil, da bi se nebo zrušilo na Nemčijo in jo za vedno pokopalo v dno goreče zemlje!

Tako je dejal neki Jud, ko je po prestani kazni, šibanju na zloglasnem stolu, scal kri in umiral...

Andrej je še nagnil rum in se spotikal med mrliči... Vse jih je hotel videti...

Kakih štirideset trupel so pustili na bojišču, prav toliko pa so jih odvedli s seboj... E, če bo našel kakšnega ranjenca še živega, se ga ne bo usmilil...

So se mar njim smilili otročiči, žene in starci, ki so jih požigali v krematorijih? V kupe so zbirali njihove čevljičke, zobne proteze in ženske lase...

To je boj za življenje in smrt, v katerem naj ne pričakujejo usmiljenja. Prav se mu je zdelo, da so popokali vse od kraja, kar se je še pomikalo po bojišču.

Sieg heil! Zdaj imajo heil in tudi sieg...

V dobrem letu so ga sestrдали, da je z osemdeset kilogramov teže shujšal na osemtrideset... Bil je živ okostnjak, v progastih cunjah in coklah in mislil je ves dan in vso noč in vse mesece, samo na hrano... da bi ostal živ in šele potem na gorenjske hribe, da bi se vrnil... se jim maščeval...

Celo sanjalo se mu je le o hrani, tako močno, da so mu sanje vzdrumljale moči, da mora preživeti... Samo to se je bal, da ne bo obležal in romal s tistimi, ki so popolnoma onemogli, v krematorij...

Tovariši so drug drugemu dan za dnem dramili upanje in vero v zmago, takrat, ko je bil Hitler pred Moskvo...

Ob skalah je ležal bled dolgin, esesovec z dolgo glavo, plavalasec, z nosom, podobnim kljunu roparske ptice, zadet v čelo in ves krvav. Neprijetno ga je presunilo, kot bi bil oni iz Dachaua... ali da bi bila brata...

Takrat je nosil hrano iz kuhinje v barake. Lačen je bil. Videl je kup korenja, pogledal kuharje in stražarje in ko se ni nihče zmenil zanj, je stegnil roko in že je debel koren izginil za bluzo. Sam nase ponosen se je s plenom približal vratom, ko mu je padla na ramo težka roka.

»Prekleti tat! Ti bom že pokazal! To si boš zapomnil!« je zagrmel z grozečim glasom podoficir SS »ti roparska banda, spet eden!«

Znan je bil, da se je rad skrival v kakšen kot, nastavljal hrano v izkušnjavo prestradanim internirancem, da je dobil vzrok za izživljanje...

Moral je vrniti koren na mesto, od koder ga je vzel. Podoficir pa ga je z bičem oplazil čez hrbet s takšno silo, da ga je bolečina prežagala na dva dela. Potem ga je peljal v kopalnico. Na hrbtu mu je zvezal roke in ga dvignil od tal, da je zabingljal med betonskim podom in belimi stenami. Nažgal ga je z bičem po vsem telesu, dokler ni tulil. Ni mu bilo dovolj. Prijel ga je za kopolce in ga tako dolgo vrtil, dokler je dovolila dvojna vrva. Potem je stopil v kot in se hahljal, ko se je vrv odvijala. Sive ploskve popoldanske luči so se sekale v njem z bolečinami, ki so mu razširile ude. Pustil ga je viseti. Bolečine so naraščale in mislil je, da se mu bodo potrgale vse kite in mišice. Samo stisnil je zobe, da ni tulil. Zdaj ve, zakaj se je prostovoljno javil v jurišno enoto. Kolikor jih bo pobil, jih nikoli ne bo zadosti...

Gledal je mrtve in se zahvaljeval usodi, da jim je naklonila to veliko zmago. V boga ni verjel. Kadar so ljudje umirali in so jih vozili požigati, so jetniki večkrat govorili: »Če bi bilo kaj boga, bi zmllel Nemce v atome...« Tako pa jim ni ostalo drugo kot upanje, da jim bodo povrnilo ljudje, če jim bodo?

S ceste se je spustil v kotanjo, kjer so ležale pobite mule in so bile raztresene mine in dva podstavka za težke mitraljeze. Tudi posadka je bila pokošena. Ko je prišel do vdolbine, porasle z grmovjem, se je eden od zadetih Nemcev zganil. Ležal je na hrbtu, glavo je imel naslonjeno na skalo, roke so mrtvo ležale ob njem in bluzo je imel prepojeno s krvjo. Odpri je oči in zagledal pred seboj skozi drobne vejice človeka, ki se je zastrmel vanj. Gledala sta se nekaj trenutkov dolgih celo večnost.

Ranjeni esesovec je zganil roko k toku s pištolo... Preden pa jo je izvlekel, je Andrej nameril brzostrelko. Pritisnil je in držal prst na petelinu, dokler brzostrelka ni utihnila in je telo negibno obležalo.

Začutil je veliko olajšanje... Svet bo srečen šele takrat, kadar bodo ležali tako pobiti vsi, ki so začeli z morijo in s požiganjem ljudi v pečeh...

Zakoračil je proti robu kotanje. Brzostrelko je zdaj držal v roki in vedel je, da mora biti zelo previden. Tudi takrat, ko so ga sneli z vrvi se je začel drugače obnašati. Navidezno se jim je pokoril in delal. Sčasoma so se razmere nekoliko izboljšale in dodelili so ga v delavnico. Kot elektrovarilec je imel dovolj dela in tudi priložnosti, da je prišel do kakšne pesti hrane več, tako da se je ubranil boleznim in krematorija.

Toda, tistega dne, ko sta po čudnem naključju ušla dva jetnika, ne bo pozabil... Poveljstvo taborišča jih je poklicalo na prostor za apel. Tam so stali v snegu in mrazu, šibani od hladnega vetra, nepretrgoma dvainštirideset ur. Potem so se začeli najšibkejši onesveščati. Odnášali so jih stran, kot polena, za krematorij.

Toda, on je vedno verjel, da se bo vrnil domov. Saj mu Nemci niso imeli kaj dokazati, samo na nekem spisku so našli njegovo ime in nič drugega. Utajil je vse. Končno pa ni imel mnogo tajiti, kajti gibanje se je šele začelo in komaj se je spoznal z nekaterimi, ki so ga vodili.

Ko so jih nekega dne spet zaslili, se mu je upanje, da bo prišel ven iz tega pekla, povrnilo. Večkrat je sanjal o svojem bornem domu, bajti, postavljeni v pobočje hriba, obdani s sadnim drevjem in hlevom za dve kravi. Za njo so se širili prostrani gozdovi in v daljavi je videl visoke gore. Sončno in svetlo je bilo doma... Sanjal je, da se vrača v času, ko je bregove pobelil sneg, okoli Miklavža, z nekim velikim zavojem pod pazduho, da so ga doma na pragu počakali mati in sorodniki...

Tone Svetina: Atomska sfinga

Zgodilo se je prav tako, kakor je videl v sanjah. Bil je izpuščen z večjo skupino Gorenjcev, v času, ko je gaulajter Reiner proglasil, da bodo Gorenjsko priključili k Velikemu Reichu. Kako preketo so se zmotili! Mislili so, da so jih tako precedili s strahom, da se ne bo nikoli nihče več upiral. Nacedili pa so jih s sovraštvom in željo po maščevanju. Sicer niso bili izpuščeni domov. To je bila nekakšna pogojna prostost, s tem, da so se zaposlili v tovarnah v Avstriji.

Ni prišel sam. S seboj je pripeljal tri Rusinje, ki so kot varilke delale z njim, dvajsetletna dekleta Anko, Šuro in Nino, ki so šle potem v partizane v Ruski bataljon.

Zavel je veter. Sesul je sneg z borovja. »Nekaj je v naravi, kar samo izravnava zlo,« je mislil.

Z roba ceste ga je poklical vodnik Demšar, ki se je z dvema borcema vračal z Lipe:

»Hej, Andrej, gremo! Boš ostal kar tu kaj?«

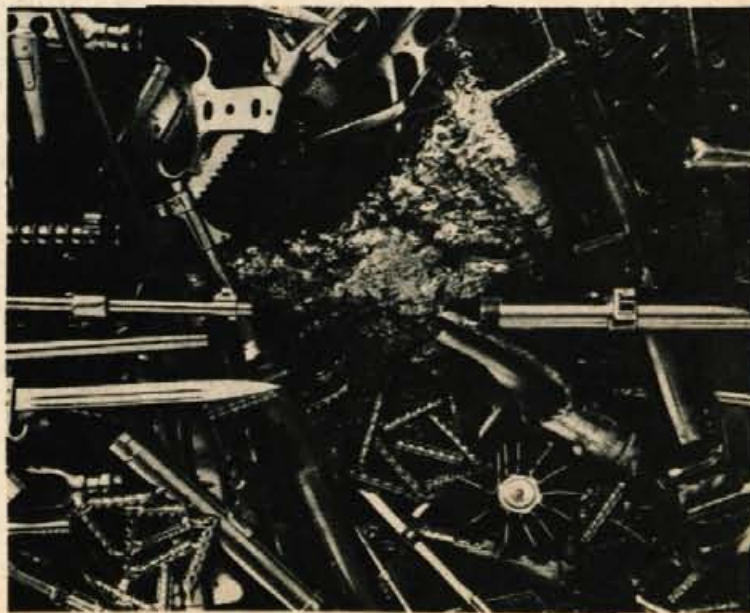
Vrnil se je na cesto. Ob mrtvem konju s posekanimi nogami je ležal mrtvak, ob njem pa čelada razbita od rafala. »Morda sem te prav jaz... Pa tudi, če te nisem, si pesjan...« Brnil je čelado z vso močjo. Zakotalila se je po kamenju in obležala v grmovju. Potem se je priključil koloni. Brez besed so se izgubili med skladi kamenja za bataljonom.

Na nebu je vzhajal tenak, kot srp ostro nabrušen mesec. V borih pa se je najavil nočnik.

Skulpture so iz ciklusa *Nasilje in odpor*. Tehnika: varjeno železo, granitni drobeci, orožje. Foto: Jože Kološa

Tone Svetina: Operacija klin

Tone Svetina: Bojišče

Poženčan

(Poizkus literarnega portreta)

Najprej avizo: kar dva Matevža Ravnika imamo v slovenski literaturi. Prvi, starejši Matevž Ravnika (roj. 20. septembra 1776 na Vačah pri Litiji, umrl 20. novembra 1845 v Trstu) je bil tržaški škof, janzenistično usmerjen duhovnik, vendar kot reformator slovenske proze s častjo imenovan v zgodovini naše književnosti.

Drugi Matevž Ravnika, s pesniškim imenom Poženčan, pa bo tragični junak tega zapisa. Rojen 1. avgusta 1802 v Poženiku pri Cerkljah na Gorenjskem, umrl 14. februarja 1864 v Predosljah pri Kranju.

Mladost Poženčanova je bila bolj trpka kot vesela. Očetu Valentinu Ravnika, siromašnemu kočarju, in njegovi ženi Heleni, se je rodil v podgorskem Poženiku droban fantič. Tako droban še v poznejših letih, da ga je oče kar v košu nesel v ljubljanske šole... Preprosti oče je sina dal študirati, »zaupajoč v pomoč božjo in dobrih ljudi«.

Bil pa je Poženčan v tretjem razredu normalke tudi Prešernov sošolec. Ni pa bil naš Matevž za študij kaj posebno nadarjen. Le stežka je izdeloval, eno leto je

razred celo ponavljal, tako da ga je Prešeren v šolah prehitel.

V letu 1822 se je Poženčan odločil hoče-nočeš za bogoslovje, služboval kot kaplan v Železnikih, na Breznici, v Trnju na Pivki, na Gori pri Sodražici in v Semiču ter kot župnik na Šelih pri Kamniku in v Predosljah.

Kot pesnik je bil Poženčan lirična osebnost, četudi je skušal hoditi po treznih Vodnikovih stopinjah. Mehko srce, vdanost v usojeno samoto, romantična otožnost in silna navezanost na svoje ovčice in sploh na prijatelje ali le znance – vse to je čutiti v številnih pesmih, ki pa zaradi Poženčanove skromnosti sploh niso ugledale belega dne. Še vedno so shranjene v depojih Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Le nekaj iz svojega cvetobera je Poženčan objavil v Bleiweisovih Novicah, v Drobntnicah, Slovenskem Glasu in Zgodnji Danici. Tudi naslov zbirke (ki p ni izšla) je za otožnega pesnika značilen: *Pesmi iz samoje...*

Seveda, prav visoke literarne cene Poženčanove pesmi nimajo. Saj jim manjka zlahtnosti tako po vsebini kot po formi.

Vse drugače pa je Poženčan veljaven kot nenavadno marljiv zbiralec ljudskega blaga. Mnogo slovenskih ljudskih pesmi je prav on otel pozabi. Kjerkoli je mož služboval, se je vživljal v kraj sam in vneto zapisoval vse; kajti pred očmi je imel slejkoprej Šafarikovo naročilo: skrbno raziskavati slovenske starožitnosti.

Ker pa je bil Poženčan kljub vsej svoji prizadevnosti le samouk na področju zgodovine in mitologije, je kritični Davorin Trstenjak menil, »da je slovečega domorodca prevelika ljubezen do slovanstva v znanstvenih preiskavah večkrat od prave poti zapeljala; zato se v njegovih spisih nahajajo nekateri pretresi in reki, kateri bi utegnili slovenskemu slovstvu lice otemniti.«

Za primer Poženčanovega znanstvenega zanesenjaštva navajam nekaj uvodnih stavkov iz njegove obsežne razprave *Sled Slovencev med pekdanjimi narodi*. – Azija, prvi dom Slovencev (objavljeno v *Letopisu Matice slovenske* l. 1868):

«... Skoraj nobeno ljudstvo ne najde svojega jezika sanskrita tako podobnega kot Slovenci. – Sanskrit se zove tudi bramanski jezik, pravi se mu deva-nagara (božji govor), to je književni jezik. In ta je slovenščini posebno podoben. – Iz sanskrita se vidi, da so Indjani in Slovenci neposredno iz enega še starejšega naroda. – Ker sta si sanskrit in slovenščina v rodi, zato ni čuda, da v Indii mnogo zemljepisnih imen ima na prvi pogled slovensko lice.»

Poženčanova posebnost je bila tudi v njegovi zvestobi do ilirščine. Bil je eden naših poslednjih Ilirov... Dopisoval si je z Ljudevitom Gajem in Stankom Vrazom. Zbiral je ljudske pesmi za Emila Korytka za njegovo zbirko *Slovenske pesmi kranjskega naroda*.

Smelo pa trdim, da je pravo veljavo dalo Poženčanu monumentalno delo Karla Štreklja *Slovenske narodne pesmi*. Tu je objavljena prava množica (čez 70!) po Poženčanovi roki zapisanih ljudskih pesmi, posebno pripovednih. – Velja povedati tudi dejstvo, da je bil Poženčan prvi, ki ni zapisoval le pesmi, pač pa tudi ljudske pravljičice, pripovedke in legende.

Še dveh delovnih področij se je lotilo Poženčanovo pero: botaniziranja in jezikoslovja. In še marsičesa.

A vrnimo se k Poženčanu-pesniku. To je bilo bržčas njemu najbližje: izpovedovanje svojih otožnih čustev...

V Bleiweisovih Novicah z dne 9. junija 1858 preberemo na strani 184 milo žalopojko, resda pisano v »sluninem jeziku« one romantične dobe – toda vendar posvečene velikemu, resničnemu pesniku Prešernu, očitno tudi Poženčanu tako ljubemu:

Rojstna hiša

Nagrobnik čbeličarja Matevža Ravnikarja Poženčana

Vse kaže na to da je Poženčan to pesem zložil — pripombe glede naivnosti in nekaterih banalnosti, kakršne so npr. v šesti kitici, seveda strpno opustimo — napisal kmalu po Prešernovi smrti, vsekakor pa pred poletjem 1852. Na ta vmesni čas opozarja omemba križa, ki je res stal na pesnikovem grobu, preden je bil opravljen prekop in postavljen nov kamnit nagrobnik.

Tudi Josipina Urbančičeva-Turnograjska, ki je v letu 1851 skupaj z zaročencem Lovrom Tošanom obiskala Prešernov grob, omenja ta križ. Ubog črn lesen križ...

Seveda nas ne sme ob tej ugotovitvi motiti čas objave Poženčanove žalopojke — pesem je pač čakala v njegovem ali v urednikovem predalu celih devet let.

Lep in spoštljiv odnos Poženčana do Prešerna zaslutimo tudi iz Trdinovega sporočila:

»Razen patra Benvenuta je imel Prešeren med duhovščino še nekoliko drugih blagih prijateljev, npr. Blaža Potočnika, Poženčana in novomeškega prošta Arka.«

Za nameček povem manj znano plat Poženčanovega »literarnega delovanja«: mož je prav ustrezljivo zlagal grobne napise. Za primer le to:

Devica sem štela
let dvakrat devet
pa smrt je hitela
me v cvetju požet.

Najbrž je najbolj pravično sodbo o Poženčanu in njegovem delu izrekel nedavno umrli slovstveni zgodovinar France Koblar:

»Matevž Ravnikar-Poženčan ni bil izmed vodilnih duhov našega preroda, pač pa eden izmed vsestranskih in izredno marljivih delavcev; nadaljeval je Vodnikovo tradicijo in je bil zadnji, najplodovitejši njegov učenec. Kljub marsikateri samovoljnosti v jezikoslovju in zgodovini je imelo njegovo delo poučno in spodbudno vrednost: kljub navezanosti na janzenistične vzgojitelje, je ohranil preprosto posvetnost in toplo človečnost. Iz vseh njegovih spisov seva veliko domoljubje.«

Še danes ima polno vrednost Poženčanova maksima, priobčena v Novicah I. 1858:

»Natoroznanci, botanikarji, modroljubci, lekarji, pravičarji, duhovni in vsi svoje domače polje obdelujte. Tako boste nazadnje iz domačega sveta spravljali obilen sadež. Hrepenite po rodoljubju! Rodoljubje pa v tem obstoji, da čislamo svoj materinski jezik, da znašamo iz mnogih virov domačo dogodivščino, da spoštujemo za našo domovino zaslužne sprednike in verstnike; da si prizadevamo le-te tudi posnemati; da se tudi učeno po domače pomenimo; da vse učenosti in umetnosti svoji domovini in slavenskemu duhu primerjamo.«

Ne da bi hotel zanikati iskrenosti Poženčanovega duhovskega stanu, me vendarle dve njegovi pesmi silita v premišljanje — ali si je naš požeški rojak res izbral pravi poklic?

V pesmi Duhovni in mladenič je očitno, da je tudi Poženčana gnala v svet želja iskat si posvetnih nauk, a se je vdal nasvetom in pregovarjanju ter postal duhovnik. — Med deli, ki jih je prevedel Poženčan, vzbuja pozornost mesto v pesnitvi o Abelardu in Heloizi, kjer Abelard povzdi-guje ljubezen kot čist, od Stvarnika samega prižgan ogenj, in zatiranje ljubezni obsoja kot...

Trnova mladost, težavno šolanje in tako pestra, prepestra pahljača zanimanj (»za sto stvari mojster, od sto rev gospodar«), priznanj in hvale prav malo, spomina pa skoraj nobenega...

Prav v teh stvareh slutim tragiko Poženčanovega življenja.

Zadnjih devet let je Matevž Ravnikar-Poženčan preživljal kot župnik v Predosljah pri Kranju. Umrli je, bolan na jetiki, dne 14. februarja 1864. Še ne dvainšestdesetletnik.

Nagrobnik Poženčanov je zdaj vzdian v severno vnanjo steno predoseljske farne cerkve. Vklasan napis pove, da tu spi:

Matevž Ravnikar, rojen 31. avgusta 1802 v Cerkljanski fari, Fajmoster v Predosljah; vmerl 14. februarja 1864. — Sreče zaželjene svet ti ne da, sreča je prava le v nebesih doma.

Naj mi bo dovoljeno, po zadnji potezi na Poženčanovem portretu (bolj skici, študiji za bolj dognano podobo), predlagati.

Slavistično društvo za Gorenjsko s sedežem v Kranju naj poskrbi, da bi bila že v bližnji bodočnosti (recimo ob 173-letnici rojstva), vzdiana Matevžu Ravnikarju-Poženčanu primerna spominska plošča. Njegov rojstni dom v Poženiku še stoji, t.j. hiša, ki je prej nosila številko 29, zdaj pa ima tablico s številko 21. — Hiša stoji prav na sredi vasi, tik ob vodi.

Lepa gesta bi to bila, gesta, s katero se današnji rod zahvali čbeljemarljivemu zbiralcu ljudskega blaga, jezikoslovcu in pesniku za njegovo delo na področju slovenske književnosti. Vsekakor je zdaj na potezi tudi krajevna skupnost Poženika: morda tudi šola Davorina Jenka v Cerkljah! Kajti narod, ki svojih zaslužnih velikih mož ne časti, jih tudi vreden ni!

Črtomir Zorec

Pri žaljah Kranjskega mesta

Kokra in Sava z desne in leve,
silno šumi,
v burnem viharju, v noči brezljuni
nekaj bliši.

Bela kapela, zraven so žalje,
tamkaj en križ.
Kaj si ti tukaj? nekaj mi reče,
nič ne storiš?

Tukaj počiva pesnik ljubezni:
krajnski Ovid!
V viharjih je živel, mnogo je željo
želel spolnit.

Torej viharji dalje že večkrat
tukaj buče,
njega zastonj še iz zemlje domače
kviško bude.

Nekaj zdihuje v bližnjem logu,
to je spomin!
Kokra pa ljubemu doli zdihuje
sredi globin.

Tica ne poje; gotovo je tudi
serčik boli;
čuk li še svojo
v mraku kriči.

Mati Slovenija v zaranem svitu
toči solze;
viditi mreti tiste, ki njene
deco bude.

Tiho viharji! Pevca pustite!
Zdihnem na to,
naj se ga smili gori sprejeti
sno nebo.

Bodlajev vigenjc

Nadaljevanje s I. strani

v **Obliznekovi** fužinci pri mostu na Vodice je nazadnje Nata Šolar koval orodje in »nadil« žebjarstva nakovala;

v **Lukčevi** fužinci, pri izlivu Razdrtega potoka v Kroparico, je France Pibovec izdeloval lesene cveke za vžigalice, delavnica je že pred letom 1880 pogorela;

samo za **Žnidarčkovo** fužinco, ki je stala malo pod Slovensko pečjo, ni podatkov, da bi rabila za kaj drugega kot za kovanje cajnov.

Od vseh sedmih fužinc je do danes ostalo le malo sledov; dva temelja je zakrila nova cesta iz Kroke na Jamnik, ki pa je odkrila naš najstarejši železarski spomenik – Slovensko peč.

Končni izdelek kropsarskega in kamnogoriškega železarstva so bili okoli petsto let skoraj izključno žebliji. Torej naše železarstvo lahko delimo na primarno dejavnost – pridobivanje železa – in sekundarno – predelavo železa v žeblje ali žebjarstvo. Po zaslugi kulturnih delavcev, zlasti pokojnega združnega ravnatelja Jožeta Gašperšiča, je zgodovina žebjarstva že precej podrobno obdelana. Ker pa smo bili v preteklih desetletjih priče zatona našega petstoletnega žebjarstva, poskusimo na kratko obnoviti v spominu dobo umiranja vigenjcev. Vigenjci so namreč živeli svoje življenje, bili so nekak vir življenja, zato lahko tudi govorimo o njihovem umiranju ali pa s kovaškim izrazom o »nehavanju«.

Na maketi Kroke je prikazanih osemnajst vigenjcev. Ti so »nehavali« počasi, postopoma okoli petdeset let ali vso prvo polovico 20. stoletja. Vsak vigenjc pa je imel kako posebnost, ki mu je dajala nekaj starinski čar in, ki kar izziva k literarni obdelavi; vsak vigenjc je imel svojo zgodovino. Preglejmo njihovo usodo po vrsti, kot so si sledili ob potoku navzgor:

Pungart je obratoval nekako do leta 1935. V njem sta nazadnje kovala vsak pri svoji ješi Luka Šolar-Lukman in Janez Zupan-Honža. Lukman, ljudski rezbar – izdelovalec jaslic, je bil pravi ljubitelj živali. V vigenjcu in okoli njega je imel kar majhen zoološki vrt: ptiče, vervece, polhe, mravlje in kače. Honža je po ukinitvi Pungarta koval še v Pani pri Prekuhovčevem vigenjcu skoro do svoje smrti v letu

Vigenjc Na mlečju je bil vezan na vodni pogon od odtočne vode Spodnje fužine. Ko so leta 1909 namesto vodnega kolesa, ki je nazadnje rabil za pogon valjarne (bolcna), montirali vodno turbino, so izkoristili celotni vodni padec od gladine bajerja do potoka. Takrat sta vigenjc Na mlečju in Tonetov vigenjc dobila sapo od meha, ki so ga postavili pri Pungartu. Zaradi širjenja tovarniških obratov je bil vigenjc Na mlečju opuščen in podrt okoli leta 1924. Na Jarmovem travniku za vigenjcem je bila kropsarska igralnica na srečo, tam so metali »lepe«.

Tonetov vigenjc, ki je prvotno dobival odtočno vodo Spodnje fužine po rakah čez Kroparico, je bil nazadnje priključen na dovod sape od Pungarta. Vigenjc je obratoval nekako do leta 1928. Nazadnje je v njem koval še Janez Škriba-Andrejev, ki se je nato preselil kovat v Pungart do leta 1932.

Prekuhovčev vigenjc je imel po katastrski karti šest ješ in dve vodni kolesi; sodobniki se spominjajo le še štirih ješ. Verjetno je bil leta 1897 skrajšan za dve ješi, ko so tam zgradili združno delavnico za vojaške postelje. Po obnovi vigenjca se je ta del imenoval »Pana«. V vigenjcu so med zadnjo vojno še kovali, po vojni je bil prešel v delavnico za umetno kovaštvo. Na tem mestu je bil v letih 1960 do 1962 zgrajen novi obrat »UKO«.

Vigenjc Na placu je dobival vodo od Srednjega mlina. Tu so leta 1920 vgradili vodno turbino in električni generator, vigenjc je ostal brez vode. Vendar so še leta 1922 poskušali tam izdelovati verige, leta 1924 so ga pa podrli.

Od Lukovega mostu do Zgornje fužine je bilo kar osem vigenjcev. Od teh so štirje imeli nekako skupno usodo, vsi štirje so bili namreč Potočnikovi. Po razpadu Potočnikovega premoženja ni bilo več resnega interesenta za nakup in obnovo. To so bili:

vigenjc **Pod češnjo**, **Kolešček**, **V jami** in **Pekel**. Prva sta izginila vigenjca V jami in Pekel okoli leta 1910, nato pa med prvo svetovno vojno (okoli 1916) še vigenjc Pod češnjo in Kolešček. V vigenjcu Pod češnjo so nazadnje kovali Jurčkovi (Jurij Legat in otroci), pri Koleščku pa Gašperšič – Korčovi (Cetaka, Tinaka, Gregor, Tone, Matija).

Vigenjc Kamrica je imel značilno streho v obliki pagode, kot je razvidno iz skic. Na istem mestu so pozneje zgradili Lukovo kovačnico, sedaj jo uporablja Filip Brtoncelj za šrambo in delavnico.

Lukov vigenjc je gotovo prenehal obratovati že precej pred letom 1935, ko je firma L. Hafner ustavila delo. Zadnji lastnik Mirko Hafner se je preselil v Medvode.

Florjančnekov vigenjc je obratoval že leta 1905 kot kovačnica za verige in kot tak delal do leta 1926, podrli so ga leta 1936. Značilnost tega vigenjca je bila, da je imel svojo vodo z jezu Pod skalco. Tam je bil tudi tolmun ali »tomf«, v katerem so verigarji po prvi svetovni vojni uprizorili na splavih »rusko-japonsko vojno«.

Vigenjc Vice še stoji, ohranjen kot objekt Kovaškega muzeja. Po zadnji vojni so kovali v njem še na vseh treh ješah, dve sta bili Plamenovi, ena pa Šolarjeva (Pivkova). Pri Pivkovi ješi je koval Danijel Šolar in Ferbarjeve (Reza Kracina) in druge, pri Plamenovih ješah pa večinoma starejše ženske iz Kotla, ki so se sem preselile po ukinitvi vigenjca Na bajerju (Karlina Šolar, Zefa Dobre-Jurmanova, Gabrijela Lazar-Matičkova, Reza Dermota-Angelova in druge). Če ne bo »vice-governor« Danijel Šolar dobil sodelavca, bo tudi ta vigenjc onemel kot mrtev tehnično-zgodovinski spomenik.

Vigenjca Na bajerju in **V navi** sta dobivala vodo od jezu, ki je stal na koncu Bodlajevega vigenjca. Vigenjc V navi so podrli ob veliki gospodarski krizi (okoli 1930), vigenjc Na bajerju pa po vojni ob gradnji ceste (okoli 1952). V navi sta nazadnje kovala Jaka Šolar-Osov in Cene Strnad-Ritanin, še prej pa (pod meh) Smrekarjev oče – Herculnov in France Debeljak-Glonca. Na bajerju so kovale Cila Habjan-Osova, Micka Lazar-Matičkova, Janez in Jože Leš-Kavsovtova, Jernej Dermota-Bogalov, Tinca Berce-Kališanova ter še nekatere ženske, omenjene v vicah.

Bodlajev vigenjc je bil nekdanj lesen, leta 1870 je pogorel, nato je bil na zahtevo oblasti zgrajen zidan. Stavba še stoji kot deponija Kovaškega muzeja. Nihče od živčnih sodobnikov se ne spominja več, da bi vigenjc obratoval, zato je verjetno prenehal že pred letom 1910.

Vigenjc Na Savi je delal nekako do leta 1910. Takratni Kotlovci, rojeni med leti 1901 in 1905, se spominjajo, da so se še skrivali v vigenjcu in »poganjali kozla« pri opuščenem mehu okoli leta 1912.

Tudi za zadnji vigenjc **V dolgi riti**, ki je stal tik pri Potočnikovi fužinci, ni bilo mogoče ugotoviti, kdaj je nehal obratovati. Po njem so Ažmanovi imenovali svojo žago, ka so jo pa zaradi spodobnosti prekrstili v »Tračvod« (anagram).

Vsi zadnji trije vigenjci so dobivali vodo od jezu pod Potočnikovo fužinco, na tej vodi so tekla tudi štiri kolesa Zgornjega mlina (tri mlinska kolesa in stope). Mlin je najmanj za deset let preživel vigenjce; v njem je nekako do leta 1922 še mlel zadnji kropsarski mlinar Janez Ahačič, ki je med zadnjo vojno delal kot pismonoša. Vodni padec pri mlinu ni bil izrabljen za druge namene. Danes ni več sledov za jezom, žlebovi in vodnimi kolesi.

Janez Šmitek

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko Glasa urejajo: Jože Bohinc, Janko Krek, Andrej Pavlovec (likovna umetnost, umetnostna zgodovina, arhitektura, urbanizem), France Pibernik (leposlovje, literarna zgodovina), Tone Pretnar, Niko Rupel, Albin Učakar (odg. urednik), Črtomir Zorec (kulturna zgodovina), Olga Zupan (zgodovina, arheologija, etnologija, spomeniško varstvo).